

Grepl, Miroslav

K jazykové výstavbě umělecké prózy třicátých a čtyřicátých let 19. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1962, vol. 11, iss. D9, pp. [137]-161

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107483>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV GREPL

K JAZYKOVÉ VÝSTAVBĚ UMĚLECKÉ PROZY TŘICÁTÝCH A ČTYŘICÁTÝCH LET 19. STOLETÍ

1. Jazyková situace za obrození, tolik rozdílná od situace dnešní, vytvářela pro tehdejšího spisovatele značně odlišné podmínky pro realizaci uměleckého záměru, než je tomu u autora dnešního. Zkoumání těchto podmínek v jejich dynamické vázanosti je důležité jako východisko pro stylistický rozbor uměleckých děl té doby.

Základnou pro takové zkoumání je bezpochyby všestranný rozbor obrozené češtiny směřující nejen k statickému popisu spisovné struktury, ale zároveň k postizení jejích obecných vývojových tendencí a k osvětlení její stylistické diferencovanosti. Jak patrně, běží o úkol převážně lingvistický.

Opírajíce se o naše dosavadní studium jazyka prózy Tylovy¹ a také o studium jazyka jiné umělecké a publicistické literatury třicátých a čtyřicátých let minulého století, chceme právě na příkladu J. K. Tyla konkrétně ukázat, jaké to byly podmínky, za kterých on a většina jeho vrstevníků uskutečňovali své uměleckostylistické záměry.

Tyla volíme jako příklad hlavně ze dvou důvodů: u něho je možno jazykově stylistickou praxi konfrontovat s jeho názory teoretickými; Tylova prozaická tvorba zabírá časově celé období 30. a 40. let a lze v její jazykové stylové složce sledovat pronikavý vývoj.

2. Dynamické zkoumání ukazuje, že se Tylův umělecký jazyk od sklonku třicátých let výrazně měnil a vyvíjel ve všech oblastech mluvnické stavby. K velkým změnám docházelo zvláště v syntaxi a ve slovosledu.

Vcelku můžeme v tomto vývoji odhalit dvě hlavní tendence: na jedné straně Tylovo záměrné úsilí postupně odstraňovat prostředky a konstrukce zastarávající nebo uměle strojené, na druhé straně jeho patrnou snahu sladit vlastní jazykovou praxi se spisovnou normou. Tendence k „zespisovnění“ se projevuje hlavně v nahrazování hláskových a tvarových podob nespisovných takovými variantami, které soudobá jazyková teorie kodifikovala jako podoby noremní.² Zasahuje však i do oblasti syntaxe, a to nahrazováním konstrukcí a vazeb, které byly odmítány jako germanismy.³

Obě tendence si však ve svých důsledcích neodporují, nekříží se. Vedou naopak k strukturální jednotě a ke stylové harmonii Tylových prozaických projevů.

I

1. Ústup knižních a zastarávajících prostředků lze sledovat ve všech oblastech mluvnické stavby. Zcela průkazné svědectví o tom poskytuje textové srovnávání Tylových starších prací časopiseckých s jejich pozdějším zněním knižním v Sebraných spisech z r. 1844.

V oblasti hláskoslovné nahrazuje Tyl postupně starší depatalizované podoby typu *morský*, *materský* živými podobami *mořský*, *mateřský*, ve značné míře odstraňuje původně hojné knižní příklonky *-t*, *-tě* a nadměrnou vokalizaci předložek a předpon.

K nejvýraznějším změnám slovo tvorným náleží postupné zanikání strojených adjektivních složenin typu *lunoskvělý, oblakotyčný, prudkomrštný, medotekoucí* apod., a nahrazování zastaralých nebo neobvyklých slovo tvorných modelů variantami běžnými; srovnej např.:

seč chudec býti může ŽJN33—198 x *seč chudý býti může* S2—19; *četl své blaženství* AlVesna37—222 x *četl svou blaženost* S1—120; *kam jste zapoletěli* t.226 x *kam jste zaletěli* t.126 aj.

V hojně míře odstraňuje Tyl archaismy tvaroslovné. Během čtyřicátých let mizí u něho knižní podoby lokálu plur. mask. o *páních, o chlapích* a staré a-kmenové tvary v deklinačním typu *vladyka*. Úplně zanikají knižní podoby 3. osoby sg. a pl. *nesl jest a nesli jsou*, původní tvar 3. osoby sg. sponového slovesa *jest* má už skoro důsledně živou podobu *je*, silně proniká infinitivní tvar na *-t*, podstatně se omezuje užívání některých zastaralých jmenných tvarů adjektivních a původně hojného plusquamperfekta; např.:

po domích obnovuje LVKv42—74 x *po domech obnovuje* S1—203; *osud všudevládný jest* KomKv.34—10 x *osud je všudevládný* S4—93; *neboť by se mu spekulaci velmi špatně zdařila* PračV37—283 x *neboť by se mu spekulace...* S2—298; *kdože její praotcové a pramatinky sou bývali* RozKv38—274 x *kdo její praotcové a pramatinky bývali* S2—242; *po česku byl jest vychován* HudJN33—66 x *po česku byl vychován* S1—30 apod.

V syntaxi odstraňuje Tyl všechny knižní a archaistické prostředky spojovací. Postupně přestává užívat např. knižních odporovacích spojek *alebrž, anobrž, ježto*; zanikají knižní dvojité spojky vylučovací *buď — buď* a *(a)nebo(t) — (a)nebo(t)* a stupňovací *netoliko — alebrž i*; rychle ustupuje přípustková spojka *jakkoliv, jakžkoliv* a relativum *ježto* ve větách, které se vztahují k neutru *to, něco* apod. Kromě toho však Tyl v některých svých projevech zčásti omezuje užívání i jiných, méně knižních spojovacích prostředků, např. odporovací spojky *leč, časových spojek prve než, ledvaže, jedvaže* a podstatně zmenšuje frekvenci spojek *an* ve všech jejich významech. Srovnej např.:

Skoumati nebudu, zdali přívětivost rodiny raddovy ryzí zlato bylo, leč víno bylo výborné KomKv34—5 x *Nebudu zkoumati, byla-li přívětivost kancelistovy rodiny ryzí zlato; ale víno její bylo výborné* S4—86; „*Vy jste nás neurazil, proto že jste nebyl na ostrově věera sám, s tou hlavou a tím srdcem, jakož nyní přicházíte k nám; ale brž víno kladlo vám slova na jazyk a vedlo ruku vaši...*“ ProchKv35—326 x ...; *ale víno kladlo vám slova na jazyk...* S2—359; *Ne snad žeby byl zaslechl, co se o nich soudilo, nobrž jen aby rozpustilosti své uzdu popustil* HudJN33—117 x ... *nýbrž jen aby rozpustilosti své uzdu popustil* S1—45; *zdali divu, an i já se někdy křehkosti jejich oučasten stal?* ŽJN33—203 x ... *zdaliž tedy divu, že i já se někdy...* S2—22; ... *spatřili jsme dívku, a na s napnutou hlavou k blízké slují se klonila* PLKv36—50 x ... *již jsme viděli dívku, jak s napnutou hlavou k blízké slují se klonila* S4—39; *Jakkoliv se mi snad sotva kdy tak pěkná příležitost udá...* ŽJN33—185 x *Ačkoliv se mi snad již nikdy tak pěkná příležitost nenašlytne...* S2—5; „... *jen jestli sama v sobě něco cítíš, ješto by ti k učení chuti dávalo?*“ PLKv 36—77 x “... *jen jestli sama v sobě něco cítíš, co by ti k učení chut dávalo* S4—66 apod.

Zcela záměrně se postupně vyhýbá archaistickým nebo strojeným konstrukcím a vazbám.

Odstraňuje nepřirozené konstrukce infinitivní, zvláště ty, které vznikly napodobením latinských vazeb akuzativu nebo nominativu s infinitivem; např.:

sotva že ji bylo dechu nabýti PLKv36–61 x *sotva že mohla dechu popadnout* S4–51; *mám ješt nyní zřetel na to upnouti* PračV37–293 x *my musíme nyní zřetel na to upnouti* S2–305; *Ba snad i všecku národní sílu v něm uhaslou býti soudíte?* PračV37–292 x *Ba snad myslíte, že v něm všecka národní síla již vyhasla?* S2–301; *ona slíbila postarati se o mne* PLKv36–57 x *ona mi slíbila, že se o mne postará* S4–79 apod.

Vyhýbá se knižním vazbám genitivním, odstraňuje archaistický kondicionál v obsahových větách oznamovacích a tázacích, silně omezuje užívání původně hojných vazeb přechodníkových a participiálních, doplňkových konstrukcí typu *učini ji šťastnu* apod. Srovnej např.:

zdržuje dvou jiných podob KomKv34–11 x *zdržoval dvě jiné podoby* S4–97; *nezapírám toho t.6* x *nezapírám to t.89*; *posudků takových poslouchati* HudJN33–131 x *měl posudky takové poslouchati* S1–61; *tam sester obejme* ProchKv35–318 x *tam sestry obejme* S2–350; *oba se na to vzchopivše, lezli nazpět do vnitřku stavení* PLKv36–85 x *na to se oba vzchopili a lezli...* S4–79; *odby vši domácí své zaměstnání, hodinu často vedlé mne stávala t.42* x *když odbyla domácí své zaměstnání, stávala často vedle mne celou hodinu t.30*; *lehko slítnouti bylo ve propast t.85* x *snadno slítnouti mohla do černé propasti t.72* apod.

K velmi pronikavým změnám dochází u Tyla také v oblasti *slovo sledu*. Přirozený významový slovosledný princip nabývá postupně převahy nad sklonem k mechanickému kladení určitého slovesa na konec věty. Týž princip se uplatňuje i v rámci rozvitých konstrukcí participiálních, infinitivních a přívlastkových.

Hojné změny v postavení příklonek *se, si* pak svědčí o vzrůstajícím vlivu slovosledného činitele fonetického. Srovnej např.:

Oči se mu slzami naplnily a po chvílce hlasem nad míru jemným znova mluvíti začal AlVesna37–217 x *Oči se mu naplnily slzami, a teprve po chvílce začal hlasem nad míru jemným dále mluvíti* S1–115; *... bylať to ušlechtilá tvárnost, k účtě a soucitu na první pohled povzbuzující t.198* x *... byla to tvárnost ušlechtilá, vzbuzují na první pohled k účtě a soucitu t.92*; *... potom vůkol po nebesích se ohlížel t.188* x *... potom se vůkol po nebesích ohlížel t.80* apod.

Podstatným společným rysem naznačeného vývoje je skutečnost, že Tyl nahrazuje zastávající podoby formami a konstrukcemi nespisovnými (např. lidovými), nýbrž spisovnými podobami stylisticky neutrálními; zůstává tedy jeho umělecký jazyk stále plně na půdě spisovnosti.

Komplexní pohled na všechny uvedené změny zřetelně ukazuje, že běží o jednolitý vývojový proces, směřující ve svých důsledcích k přirozenému, nenucenému uměleckému projevu. Je nutno v něm vidět jednak odraz obojektivního vývoje spisovné češtiny třicátých a čtyřicátých let, jednak subjektivní záměr autora samého, totiž jazykově slohovou realizaci jeho nových představ o výstavbě uměleckého textu.

2. Za nejzávažnější objektivní vývojový proces v obrozenské češtině třicátých a čtyřicátých let je třeba považovat hlubokou stylistickou diferenciaci spisovné soustavy. Je to přímý důsledek rychlého vzrůstu míry dorozumivacího úkonu spisovného jazyka v této době. Spisovná čeština se v nových oblastech, zejména pak v oblasti běžného denního styku, a prostřednictvím nových aktivních uživatelů dostávala postupně do těsnější blízkosti s jazykem lidovým, zvláště s obecnou češtinou.

Na jejím pozadí a na pozadí rodícího se jazyka *h o v o r o v é h o* (konverzačního) začaly se mnohé spisovné prostředky a konstrukce počítovat jako knižní, zastarávající nebo archaistické. Ve spisovné soustavě se tak v této době vytvářejí *s t y l o v é v r s t v y* spisovného výraziva.

Důsledky tohoto hlubokého procesu, probíhajícího ve struktuře spisovného jazyka třicátých a čtyřicátých let, jsou v podstatě dvojí. Záleží na tom, zda jde o prostředky systémové nebo nesystémové:

a) Několikanásobné (synonymní) spisovné prostředky *s y s t é m o v é* se diferencují na ose *h o v o r o v o s t* — knižnost. U prostředků naprosto synonymních stává se neutrální ten, který má oporu v jazyce lidovém a hovorovém. Ostatní prostředky nabývají pak postupně povahy prostředků stylisticky příznakových (výběrových). V jazykové praxi spisovatelů třicátých a čtyřicátých let se tento proces zřetelně projevuje zvyšováním frekvence prostředků stylisticky neutrálních a patrným ústupem prostředků zastarávajících.

b) *P r o s t ř e d k y n e s y s t é m o v é*, které se v hojně míře drží v knižní struktuře obrozenské češtiny do poloviny třicátých let (individuálně ovšem i déle), postupně vlivem prohlubující se stylistické diferenciacie spisovného výrazu *z a n i k a j í*.

Tento vývoj probíhá daleko rychleji a výrazněji v oblasti jazyka uměleckého a publicistického než v oblasti jazyka odborného. Je tomu tak proto, že odborné projevy byly určeny jen omezenému okruhu *v z d ě l a n ě h o* publika, kdežto umělecká a publicistická literatura třicátých a čtyřicátých let se zaměřuje na stále širší vrstvy národa. Kromě toho pak na konzervatismus odborného jazyka nemalou měrou působil jazyk ČCM, tehdy našeho předního vědeckého časopisu. Zvláště jazyk Palackého, Jungmannův a Šafaříkův, kteří patřili k nejvýznamnějším představitelům naší vědy a byli zároveň pokládáni za přední teoretiky jazyka, zůstává nadále po mnohé stránce vzorem vybroušeného *o d b o r n ě h o* stylu i pro mladší vědecké pracovníky. Zcela jasně je tento vliv patrný ve stylu odborných projevů V. V. Tomka, K. J. Erbena aj.

Vývojový konzervatismus odborného jazyka vedl ve svých důsledcích k tomu, že se během třicátých a čtyřicátých let rozdíl mezi stylem odborným a stylem uměleckým podstatně prohloubil. Kdežto v letech dvacátých existovaly mezi oběma styly hlavně rozdíly lexikální, na sklonku první poloviny minulého století se už výrazně odlišil jazyk odborný od jazyka uměleckého také v oblasti mluvnické stavby a ve slovosledu.

Velké důsledky měla postupná stylistická diferenciacie spisovné soustavy pro styl umělecký a vůbec pro uměleckou literaturu. Rozvrstvení spisovného výraziva na ose *h o v o r o v o s t* — knižnost byly totiž vytvořeny *z á k l a d n í o b j e k t i v n í* *p ř e d p o k l a d y* pro jazykovou charakteristiku prostředí a osob v uměleckém díle. Spisovatelé byli nuceni vážit výrazové prostředky nejen z hlediska jazykové správnosti, nýbrž už také z hlediska stylistické úkonnosti.

Protože Tylovo literární působení spadá právě do období let třicátých a čtyřicátých, je přirozené, že se v jeho jazyce zmíněné obecné vývojové tendence ve velké míře zrcadlí.

3. Na druhé straně však máme nepochybné důkazy o tom, že u Tyla nejde jen o spontánní a přirozený odraz vývoje objektivního, nýbrž zároveň o zcela *u v ě d o m ě l é a z á m ě r n ě* úsilí individuální. Nepřímé sice, ale přitom zcela průkazné svědectví o tom poskytuje velké množství textových úprav provedených autorem v Sebraných spisech z roku 1844. Přímo o tom svědčí Tylův

známý literárně kritický rozbor spisů Jana z Hvězdy, uveřejněný v ČČM v letech 1846 a 1847.

Tato stať poskytuje po mnohé stránce klíč k pochopení a správné interpretaci Tylova jazykového vývoje. Teoretické stanovisko, které v ní Tyl zastává v otázce výběru a využití jazykových prostředků při uměleckém projevu, je už zcela jednoznačně stanovisko slovesného umělce.

Zkoumaje jazykovou a stylistickou stránku Markových prvotin, podává Tyl obecnou charakteristiku jazyka umělecké prózy dvacátých a počátku třicátých let: „To byla honba po krásně zvucících slovech, hledaných konstrukcích a dithyrambických obratech, a kteří se jen poněkud nad prostou přirozenou mluvu vznésti mohli, nebyli by za žádnou cenu o věcech jednoduchých také jednoduše psali. Myslíloť se, že nemůže býti pěkná prosa bez pádného vlečitého chodu nahromaděných okras a obrazů; všecko muselo tancovati jako na chůdách a zníti jako slavné troubení.“⁴

Je si ovšem dobře vědom toho, že šlo o samé počátky, o první krůčky s a m o s t a t n é české prózy.

Proti starší, tematicky často nepůvodní próze zlidovělé a proti knížkám lidového čtení převažuje v ní vedle zřetele jazykově výchovného z á m ě r n á s n a h a po zvláštním, vznešeném, obrazném projevu jako výrazu „vysokého slohu“.⁵ V mluvnické stavbě jazyka této prózy dosahuje se zmíněných vlastností mimo jiné i hojným využíváním s y s t é m o v ý c h archaismů a podob, variant a konstrukcí o d l i š n ý c h od prostředků „obyčejné mluvy“ (to jest mluvy ne básnické).

V oblasti slovtvorné se např. v hojně míře užívá zastaralých nebo neobvyklých slovtvorných modelů (*blaženství, ochotenství, urozenství; bezína, olšina, hustina; donuvenec, uteklec, vězenec, zmlazenec* aj.) a zvláště v češtině jinak neobvyklých adjektivních složenin. Právě v nich se výrazně projevuje ona dobová snaha po autonomnosti básnické mluvy, jimi především se do značné míry realizuje v oblasti slovní zásoby požadavek neobyčejnosti a vznešenosti básnického jazyka. Jejich umělecký účín není dán opozicí k adjektivům nepoetickým, nýbrž tím, že stojí v protikladu k obvyklému (neutrálnímu) vyjádření souslovnému; např. *drahokové nádoby* = „nádoby z drahého kovu“; *tmavosá hora* = „hora s tmavým lesem“; *medotistý jínoc* = „jínoc s ústy jako med, s medovými ústy“; *mrahošedá minulost* = „minulost šedá jako mrak“; *medotekoucí slova* = „slova tekoucí jako med“; *rodohrdé dámy* = „dámy hrdé na svůj rod“; *žena tmavorouchá* = „žena v tmavém rouše“ apod.

Tyl však ukazuje, že v mnoha literárních pokusech té doby úsilí o vznešený sloh a jazykovou exkluzivitu ztroskotávalo a vyznívalo v „nepřirozené nadutí, olověné vlečení a kroucení“.⁶ V některých pracích, např. v Novotného povídce *Oběť*, dokonce nepřirozená „stylistická forma celou duši udusila“. Snaha o strojený projev, kterým se vyznačují Markovy romantické prvotiny z dvacátých let a jiné soudobé literární práce, připomíná proto Tylovi školní slohová cvičení.⁷

Dobové úsilí o exkluzivní a strojený umělecký projev vysvětluje Tyl z naší tehdejší literární a jazykové situace: „Ale tomu všemu nesmíme se diviti; to byl první útok na zakletý zámek jazyka našeho a ty veliké v něm posud ukryté poklady; tu chtěl z něho každý hned to nejlepší odnésti a krásnou kořistí se pak před světskýma očima chlubit. My byli také takoví — a jakž se nám ten těžce vyšperkovaný háv nového slohu líbil! — až srdce trnulo. Mimo to začínalo tenkrát u některých jakési bažení po formách strašiti, ježto se jim v jiných jazycích slovanských naskytovaly, které se ale na vzdor příbuznosti jazyku našemu přičily anebo jej alespoň nesrozumitelným činily. Oni se s nimi ale přece pachtili. Vůbec byla to doba prvního velkého kvašení — tu jsme musili arci přestáti,

chtěli-li jsme jazyku našemu větší prostor vykázati, než v jakém jsme ho i z tak nazvaného zlatého věku převzali.“⁸

V citátu, zvláště v jeho závěru, Tyl správně postihuje, že dobová slohová strojenost a „nepřirozenost“ byla p o d m í n ě n a také objektivně (to jest, že nebyla dána jen programově), a to tehdejší jazykovou situací. Ta totiž neposkytovala umělci dostatek výběrových možností slohotvorných, neboť prakticky byl odkázán jen na celkově knižní a stylisticky vnitřní málo diferencovanou spisovnou soustavu v podstatě v té podobě, jak je kodifikována v Dobrovského „Ausführliches Lehrgebäude . . .“ Hovorová (konverzační) podoba spisovné češtiny v té době ještě neexistovala a v motivovaném užívání prostředků jazyka lidového nebo prostředků obecné mluvy městské (zvláště pražské) bránily soudobému spisovateli dvě závažné skutečnosti: jednak samo programové úsilí po odlišnosti umělecké mluvy od jazyka sdělovacího s důrazem na vznošenost a neobyčejnost jako základní vlastnosti básnického jazyka, jednak pak zvláště j a z y k o v ě v ý c h o v n ě p o s l á n í soudobé literatury, jehož si byli tehdejší autoři dobře vědomi, a skutečně je také svou individuální jazykovou praxí ve velké většině plnili.

Zřetel k jazykové výchově vedl ovšem k tomu, že se při výběru výrazových prostředků v promluvě uplatňovalo primárně kritérium jazykové správnosti, v pojetí soudobé jazykové teorie nadto převážně h i s t o r i z u j í c í.

Z naznačené jazykové situace zřetelně vyplývá, že uměle strojená výstavba soudobých uměleckých promluv, jejich mnohdy zcela knižní, až papírový ráz, který je často v přímém rozporu s celkovým charakterem povídkových postav nebo prostředí, jsou do velké míry podmíněny objektivně. Zvláště neexistence k o n v e r z a č n í p o d o b y spisovného jazyka měla značné důsledky pro výstavbu uměleckého textu, neboť tu chybělo základní východisko a vzor pro vytváření přirozeně znějících dialogů. Vždyť mnohé z toho, co d n e s na nás — např. v Klicperových dramatech — působí jako projev jazykové komiky, bylo v autorově záměru hodnoceno jako prostředek stylově neutrální, nepřiznakový.

Z citovaného úryvku je také patrné, že i Tylovi se kdysi líbil „těžce vyšperkaný háv nového slohu“. Jeho tradici lze patrně vysledovat v Tylových pracích z třicátých let, a to jak v povídkách historických, tak v povídkách s tematikou soudobou. Upozornili jsme na ni v poznámce o slohotvorné stránce Tylova jazyka. Také v ostatních oblastech mluvnické stavby lze v mnoha knižních a zastaralých prostředcích vidět vliv slohu préromantické prózy s její snahou po „neobyčejnosti a vznešenosti“.

Avšak v roce 1846, kdy Tyl píše svou studii o pracích Markových, byla už jeho jazyková praxe v oblasti umělecké literatury podstatně jiná. Charakterizuje ji naopak úsilí o přirozenou, nestrojenou mluvu, sklon k jazykové ukázněnosti se se snahou o věcnost a významovou určitost a tendence k ústrojnějšímu využívání stylisticky bohatě diferencovaného výraziva v souladu s tematikou, prostředím a postavami jednotlivých uměleckých projevů.⁹

Literárně kritická studie o Markově próze poskytla však Tylovi příležitost nejen k tomu, aby v ní zaujal kritické stanovisko k jazyku a stylu prózy starší a aby v ní zúčtoval i s někdejší vlastní jazykově slohovou praxí, nýbrž i k tomu, aby vyložil své novější názory na jazyk umělecké literatury vůbec a formuloval je zároveň jako postulát obecný.

Rozebíraje Markovu povídku Známosti v průjezdu Tyl píše: „Celá věc se le-

hounce čte a četla by se ještě lehčeji, kdyby v ní sem tam přirozenější rozmluva panovala, taková totiž, která se (ovšem dle estetického požadování) skutečně udáti, ale ne taková, kterou jen gramatikář napsati může. V tu chybu zabíhají u nás ovšem také jiní spisovatelé, zvláště když chtějí něco pěkného napsati. Aby se nám ale dobře rozumělo, aby si nikdo nemyslí, že chceme snad nějakou poetickou barvu stíratí, uvedeme zde něco na příklad. Jest již věru potřeba, abychom se na širém poli beletristiky z jistých mluvnických, úzce jen dle starého kronikáře urobených okovů vymknuli a lehounce, nenuceně, přirozeně mluvití se naučili.⁴⁰

Přirozeností se má podle Tyla vyznačovat zvláště mluva románových a povídkových hrdinů. Rozmluvy mají ve čtenáři vzbuzovat dojem pravdivosti, skutečnosti, tj. výběr výrazových prostředků a jejich organizace musí být v souladu s celkovým charakterem umělecké postavy: „*Který mladý člověk promluví na př. k chudé staré ženě a k tomu na první potkání: Vaši tvář že by nikdy byl neoslavněl paprsek slasti, ani za dnů mladosti, ani tehdáž ne, kdežto jste v nejkrásnějším světě i sebe zapomenutí manželovi svému před oltářem ruky podala?* — *Nevidíte, jak si to vyšlapuje všechno jako na chůdách? A ty genitivy, ty jsou v podobném případě to nejkrásnější! Vína nebo piva mohla mu nevěsta toho dne podati; ale ruky?* — *mně se zdá, že mu podala celou ruku, a že se p. gramatikáři urputným zastáváním genitivů často svévolně o pěkný rozdíl u vyjádření okrádají.*

Podobné neshody vyskytují se v této povídce ještě na jiných místech, ba skoro v každé rozmluvě. Poslechněme jen vypravování starého humoristy na str. 44. *Pro samá participia a rozvleklé periody zní to, jakoby se člověk v zaprášených pergamenech probíral, ale ohlas nynějšího života to není.*⁴¹

Jak vyplývá z citátů, není Tylův požadavek jazykové přirozenosti paušální. Tyl jenom žádá, aby jazykové ztvárnění a celková stylová forma uměleckého projevu byly v ústrojném souladu s jeho obsahem. Bojuje proto jednak proti strojeným jazykovým aktualizacím a samoúčelné obraznosti, jednak proti m e c h a n i c k é m u, stylisticky nemotivovanému užívání zastaralých výrazových prostředků a konstrukcí, i když jde o prostředky, kterých se jazyková teorie zastává. Jazyková přirozenost nemá však nikterak ochuzovat estetické hodnoty uměleckého projevu, ani zbavovat umělce svobody úkonné využívat prostředků stylisticky výběrových k účelům charakterizačním.

4. Z rozboru Tylovy stati „O spisech Jana z Hvězdy“ vyplývá nade vše pochybnost, že ústup zastarávajících prostředků v mluvnické soustavě jazyka Tylovy prózy není jen spontánní odraz objektivního vývoje spisovné soustavy, nýbrž že se v něm především projevuje uvědomělé a záměrné úsilí autora samého.

Nelze přitom nevidět, že se tím Tyl v teorii i v praxi postupně dostával do rozporu s postuláty soudobé jazykové teorie. V přístupu ke spisovnému jazyku u něho stále rozhodněji proniká hledisko f u n k č n ě s t y l i s t i c k é, kdežto jazyková teorie nadále zdůrazňuje při realizaci veškerých projevů jako primární kritérium jazykovou správnost, pojímanou úzce historicky. Jinak řečeno, vítězí u Tyla v otázkách výběru jazykových prostředků a výstavby uměleckého textu postupně stanovisko u m ě l c e nad stanoviskem f i l o l o g a. V praxi to znamená, že Tyl v mnoha směrech začíná porušovat soudobé kodifikace, a je za to z pozic jazykové teorie nejednou kritizován. Ve skutečnosti však právě realizace zmíněných záměrů uměleckostylistických způsobuje, že se jeho jazyk ztotožňuje se s k u t ě č n o u o b j e k t i v n í normou spisovné češtiny třicátých a čtyřicátých let, že ji zreadlí často lépe, než právě dobové kodifikace.

Tyto skutečnosti jsou neobyčejně závažné, neboť umožňují zhodnotit podíl J. K. Tyla na rozvoji jazyka umělecké prózy moderní. Poskytují však zároveň východisko pro řešení otázky tzv. „lidovosti“ Tylova jazyka a dávají možnost vyložit složité vztahy tehdejších spisovatelů k soudobé jazykové teorii.

II

Tyl bývá označován za počátek, od něhož vychází vývojová linie zlidovění, demokratizace spisovného jazyka, vedoucí dále k Havlíčkovi, Němcové a k Nerudovi.

Tyl však sám ještě záměrně při své jazykové praxi umělecké i publicistické nenavazuje ani na jazyk lidový, jako to činí např. už B. Němcová, ani se nepokouší využít výrazových prostředků z konverzační mluvy městské, jak to vidíme později např. u Nerudy.

Ani co do původu nevyvrstává Tylův jazyk z lidového základu, nýbrž tkví hluboko ve spisovné struktuře konce dvacátých let. V mluvnické soustavě Tylovy rané prózy neprojevuje se ani přímá vývojová kontinuita s jazykem zlidovělým a „kratochvílné“ prózy osvícenské z počátku minulého století. Jeho prvotiny, zejména historické, mají naopak všechny hlavní strukturální a stylistické rysy onoho „vysokého slohu“, kterým se vyznačuje umělecká próza preromantická. Velkým vzorem pro Tyla byl i tu V. Kl. Klicpera, zvláště jeho historická povídka *Točnick*.¹²

1. Skutečných lidových prvků najde se v oblasti gramatické stavby Tylova jazyka třicátých let jen velmi poskrovnu. Jde spíše o nesystematické jednotlivosti nebo o podoby, které zpočátku Tyl sám jako nespisovné necítil.¹³ Užívá jich proto také zcela nemotivovaně.

Některé prvky hláskové (např. *ouskok*, *mlejn*), odchylky kvantitativní a podoby morfologické (např.: lok. pl. mask. na *-ách* a instr. pl. na *-ami*), které dnes cítíme jako lidové, nelze ve třicátých letech ještě jednoznačně pokládat za jevy nespisovné.

Avšak ani v období pozdějším Tyl přímou na lidový jazyk nenavazuje. Spíše lze mluvit o jisté styliizaci lidové mluvy; projevuje se to výrazněji až v jeho próze z druhé poloviny čtyřicátých let, a to jednak v jeho povídkách z prostředí venkovského, jednak v publicistických projevech v Pražském Poslu a v Sedlských novinách.¹⁴

2. Také pražské konverzační mluvě se Tyl vyhýbal, a to i jako prostředku charakterizačního, ač ji dobře znal a uměl ji i mistrně napodobit. Užil ji v celé své rozsáhlé prozaické tvorbě pouze jednou.

V drobné povídce z pražského prostředí *Pepiček* a *Pepička* (1839) píše hrdina povídky, krejčovský tovaryš, své dívce milostný dopis pražskou češtinou. Stylizovaná pražská mluva tu však nemá úkon charakterizační. Tyl jí užívá se zcela jiným záměrem; chtěl ukázat na pokaženost pražské obecné mluvy, která byla v oblasti lexika a syntaxe zamořena germanismy, a využít humorného roucha povídky k jejímu zesměšnění a kritice.

Jasně o tom svědčí autorova slova, kterými milostný dopis uvozuje:

„V pátém týdnu osmělil se *Pepiček* o něco víc a napsal zamilované psaníčko. A napsal je po česku! V Praze narozen a vychován uměl tu nejlepší češtinu; a co neuměl, tomu se, chodí na české komedie, ještě přiučil. Snadnoť mu tedy bylo psáti: *Nejdražší a přes všechno posáhnuti*

vážená panno manžel Pepičko! — Opuštějí mojí opovázlivost, že se opovážuju, tímato řád-kama je belestigovat; ale srdce moje tak oheň chytlo, že si nemůžu jinak pomoci a musím se vyznat, že je mluju. Nelekaj se toho! Jáť jsem již taky slyšel, že: několikráte hodně fraind-lich přes mne mluvili, a proto sí beru srdce je uctivě prosit, aby mi dovolily, abych je směl dnes odpoledne vyvest, protože vím, že mají auskank, a že doufám, že je nebudu v ničem hindrovat. Nebojej se ničeho; já jün teprve mindlich budu říct, jak veliká ta moje láska je.“¹⁵

3. Nedostatek lidových prvků v mluvnické soustavě jazyka Tylovy prózy má několik příčin. Některých z nich jsme se už zčásti dotkli. Nejdůležitější z nich je fakt, že raná próza Tylova je po stránce jazykové a stylové závislá na historické próze dvacátých let. Tyl ve svých prvotínách, zejména historických, v mnohém napodobuje její „vysoký styl“, usilující o vznesenost umělecké mluvy a o její záměrnou odlišnost od „obyčejné mluvy“ sdělovací.¹⁶

Ve využívání lidových a nespisovných prvků jako prostředků stylistických brání Tylovi hlavně jeho neustálý zřetel k jazykové výchově širokých vrstev a také jeho osobní vřelý poměr ke spisovné češtině, jehož mnohé projevy lze nalézt jak v Tylových článcích, divadelních referátech a v recenzích, tak v jeho pracích beletristických. Jeho odrazem je také postupné odstraňování některých chybných „nenoremních“ tvarových podob a syntaktických konstrukcí, jichž se však dovedl vcelku rychle zbavit, jakmile poznal, poučen jazykovou teorií, že jsou v rozporu se zákony spisovné soustavy.¹⁷

4. Náš rozbor morfologické oblasti Tylova jazyka sice ukázal,¹⁸ že se p o z d ě j i, zhruba od poloviny let čtyřicátých, šíří v jeho próze některé tvaroslavné podoby obecně, jako 3. osoba pl. typu *trpějí, nosejí*; 1. osoba sg. a 3. osoba pl. typu *kryju, kupuju; kryjou, kupujou*; infinitivní podoby typu *mocť, říct* a že se spolu s tím i poněkud zvyšuje v oblasti hláskoslovné frekvence obecně českého *ej* za spisovné *ý* a v oblasti syntaktické proniká hojněji lidové absolutní relativum *co místo který a jenž*; avšak tu běží více o pronikání spontánní, nežli o individuální, záměrné úsilí Tylovo. Uvedené podoby se totiž na přelomu poloviny století v různé míře šíří i v jazyce mnoha jiných soudobých spisovatelů.

Lze mít zato, že jde o přirozený důsledek stoupající míry dorozumívací funkce spisovného jazyka, rychlého zvyšování počtu jeho aktivních uživatelů a zpětného vlivu vytvářející se konverzační (hovorové) češtiny na spisovnou soustavu. Spisovný jazyk se nemohl v této době jistému dočasnému pronikání lidových podob (většinou šlo o podoby obecně české) úspěšně bránit, neboť jazyková výchova při nedostatku českých škol dala se ještě stále většinou nepřímo.

Ústup archaismů a hluboká stylistická diferenciacie spisovného výrazu, vedoucí k postupné ztrátě knižní povahy spisovné češtiny, pak způsobovaly; že se tyto prvky v oblasti projevů uměleckých a publicistických snadněji včleňovaly do spisovné soustavy, ba zdá se dokonce, že je někteří autoři v této době už ani jako zcela nespisovné necítili.¹⁹ Na to ukazuje i skutečnost, že se některých z nich, např. podob *kryju, kryjou*, ujmá i soudobá jazyková teorie. Přímo je hájí jako podoby správné a spisovné Fr. Šumavský a uvádí je ve své mluvnici i jinak konzervativní J. S. Tomíček.²⁰

Také u Tyla jsou zmíněné podoby většinou stylisticky nemotivované, neboť jich užívá jak ve svých projevech publicistických, tak uměleckých. V pracích beletristických vyskytují se pak i mimo přímou řeč, tj. ve vlastním jazyce autorově.

Kromě toho je důležitý i fakt, že jich Tyl neužívá důsledně, nýbrž v edle náležitých podob spisovných jako prostředků s nimi rovnocenných.

Svědčí o tom doklady, jako: *Já mu zde obětuju jen tichou slzu* MoKv47—298 x a *protož tě lituji* t.301; „*máme-li jazyku českému pomoci, musíme ho básnickými plody oslavit*“ PomKv47—425 x „*a co ještě všechno vyvedeš, i to se dočká chvíle, že to bude moct do českého světa vstoupit*“ PomKv47—445.

Vcelku nemotivované střídání obou podob nasvědčuje tomu, že patrně také v povědomí Tylově nabývaly uvedené lidové varianty postupně povahy prostředků spisovných, tj. že je spíše cítil jako živější protějšky k podobám knižním, nežli jako prostředky výrazně nespisovné.

5. Poněkud jiné povahy nabývají uvedené prostředky v Tylově Pražském Poslu z let 1846 a 1847.

Tento časopis byl určen kulturní, osvětové a politické výchově venkovského lidu. Zaměření na venkovské čtenáře vedlo Tyla k tomu, že psal i o nejnáročnějších otázkách aktuálně politických prostě a srozumitelně, ba že se i do jisté míry pokoušel stylizovat své projevy v duchu živé mluvy, usiluje tak především o bezprostřední kontakt s lidovým čtenářem. Na to ukazuje i vnější forma těchto projevů. Tyl často své čtenáře přímo oslovuje, rozmlouvá s nimi ve druhé osobě nebo alespoň volí formu dialogu mezi fiktivními osobami, které si v diskusi objasňují podstatu některých důležitých změn v sociálně politickém životě tehdejší společnosti.

V povídkových pracích z venkovského prostředí, v nichž se Tyl s tendencí mravně výchovnou dotýká některých stinných stránek v životě vesnického lidu (např. pití, karbanu, vztahu mezi hospodářem a čeládkou, majetkových sňatků, dědických sporů aj.), je zmíněné stylizace využito také k účelům charakterizacím.

V oblasti mluvnické stavby se stylizace projevuje ponejvíce tak, že si Tyl z několika-násobných spisovných prostředků vybírá podoby, tvary a konstrukce běžné a živé, pokud možno totožné s jazykem lidovým, nebo mu alespoň blízké. Kromě toho dochází i k jistému uvolnění výstavby souvětí celků a projevuje se snaha napodobit volnější řazení vět s četnými vsuvkami a odkazy, elipsami, opakováním a vytýkáním větných členů, jaké je charakteristické pro jazyk mluvený.⁴¹

Značnou měrou podílejí se na stylizaci prostředky lexikální. Jimi především se jazyk Pražského Posla výrazně odlišuje od jazyka ostatní Tylovy prózy, starší i soudobé. Tyl se záměrně vyhýbá cizím slovům, skoro důsledně počestuje psaní cizích vlastních jmen, hlavně však v hojně míře využívá lidových výrazů, frazeologie a úsloví. A je třeba zdůraznit, že právě tyto lexikální prostředky vzbuzují v nás dojem o celkové lidovosti Tylova jazyka publicistických i beletristických projevů v Pražském Poslu. Vpravdě však se Tyl v oblasti mluvnické stavby snaží i při stylizaci zachovávat normu spisovnou.

Se zřením ke všem těmto skutečnostem nabývají ovšem i zmíněné hláskové a tvarové prvky obecně české v Pražském Poslu do jisté míry povahy prostředků stylisticky příznakových. Objektivně by tomu nasvědčovala i jejich poměrně zvýšená frekvence.

Jinak je tomu v Sedlských novinách a zčásti už v Pražském Poslu z r. 1848. Ve snaze dosáhnout co možná největší bezprostřednosti a vzbudit ve venkovském čtenáři dojem, že s ním rozmlouvá někdo jemu rovný, pokouší se Tyl místy napodobovat živou mluvu lidovou přímo a neváhá někdy ani opustit půdu jazyka spisovného, a to jak ve výběru jazykových prostředků, tak zejména v jejich organizaci. Zdá se, jako by Tyl chtěl dát Sedlským novinám po stránce jazykové a stylistické podobu rozprav, které vedou mezi sebou venkovští lidé sami. Proto volí často formu diskuse rozvíjející se mezi postavami venkovanů nebo stylizuje svůj projev jako dopis některého z venkovských čtenářů, a obrátil-li se k nim přímo sám, snaží se s nimi nejednou rozmlouvat jako jeden z nich.

Je proto třeba na jazyce Tylových projevů v Sedlských novinách vidět především jeho silnou složku u m ě l o u, která nám ovšem brání chápat tento jazyk v plné míře jako ú s t r o j n o u a o r g a n i c k o u součást Tylova jazykového vývoje, jako jeho vyvrcholení. Odporuje tomu ostatně i jazyk veškeré jeho ostatní prozaické tvorby, současné i pozdější, od níž se jazyk Sedlských novin odlišuje velmi n ě p a d n ě.

Snaha o přímé napodobení lidové mluvy není však ani v Sedlských novinách důsledná. Stírají se v nich pasáže jazykově a stylisticky konstruované v duchu lidové mluvy s místy, která jsou napsána jazykem výrazně spisovným se složitými souvětími a s knižním obrozenským slovosledem. Zdá se, jako by Tyl chvílemi pozapomněl na svého venkovského čtenáře, a z jeho projevu se hned ztrácí ona umělá stylizace lidové mluvy.

Stačí srovnat dva úryvky z dialogicky koncipovaného článku „Jak to s námi vlastně vypadá?“, abychom se o tom přesvědčili. Oba pronáší tatáž fiktivní postava, které dal Tyl jméno Hrdina.

A co se dále sněmu vyčítalo, že si nehledí okolností a stavu věci, jak se v rakouských zemích nalezají, ba že staví jako do povětří, že to nemá žádného fundamentu; to si troufání říct, že to bude — hrozná nejlka. Takový sněm se nedá ani myslit, aby mohl každému hlásku povolit, který se někde z nějakého kouta pronesc. Sedl 28. — Mohli bychom říct, že nastupující mladý panovník všechny sliby laskavého strýce na sebe přijal a přede všemi národy svým císařským slovem ku konci dovést se zavázal, ano i deputaci od samého sněmu vyslané řekl, aby si jen sněm s prací pospíšil, aby se mu k potvrzení předložiti mohla: ale nemluvně o tom, snad se přihodily mezitím v rakouské říši věci, které k vůli všeobecnému prospěchu požadovaly, aby se na to příslibování nedbalo, a kdež páni ministři jakožto odpovědní radové císaře pána za dobré uznali dáti národům podle vlastního uvážení, co jim vlastně jejich zástupcové na sněmu vypracovat měli. Sedl 17.

Stejně knižně vyznívají i mnohé jiné pasáže politických projevů v Sedlských novinách. Srovnajme např.:

On byl také při oné deputaci, kteráž několik dní nato zase od maďarského sněmu do Vídně byla vypravěna, aby o těch věcech se říšským sněmem jednala, kterýž jí ale nepředpusťil, poněvadž to za jedno proti jeho pravidlům běželo a poněvadž se nebyl sešel, aby porovnával věci, které vlastně jenom vláda rozhodnouti mohla. Sedl 25.

Kromě toho Tyl často ani v témž odstavci, ba větě neuzivá důsledně variant jedněch, nýbrž mechanicky kombinuje podoby živé, až lidové s podobami knižními. Taktó ovšem je jeho záměr stylizační realizován dosti n ě s i l n ě a míchání prvků různých stylistických rovin vede v Sedlských novinách místy až k slohové disharmonii. Dosvědčují to následující doklady:

I chtěli k tomu lid ze všech okolních krajín se zvatí; ale p. ministři jim udělali v tom malou překážku, a n je do všech uhlů světa poslali. Nyněkky se té myšlenky chopila katolická jednota, která se v Brně utvořila, a ta zamejšli na Velehradě ve jroční národní pout zavést. Mohlo by z toho být něco pěkného a jmenovitě potom, kdyby tyto ve jroční slavnosti k tomu sloužily, aby Moravan Čecha bliže a lépe seznal, aby si nemusel nechávat od nějakého karabáčníka uši nabručet, že chtějí Cechové nad Moravci vládnouti. Sedl 30.

— a zvláště u nás Čechů nebylo by nyní divu, kdybychom hodně hlavou vrtěli, a n srovnán tu ty dny zase okázalo, v jakém duchu se někdy vojenské zprávy z h o t o v u j o u. Sedl 20.

— ale dost málo zběhlý čtenář novin a pozorovatel věci, je č t o se tu v Francouzích děj o u, může říct... Sedl 33 apod.

Slohová nejednotnost v jazyce Sedlských novin a míchání prvků i podob různých struktur se zjevnou snahou záměrně napodobovat lidovou mluvu a podstatně rozdily mezi jazykem Sedlských novin a ostatní soudobou i pozdější prózou Tylovou ukazují, že jazyk Sedlských novin má v celkovém vývoji jazyka Tylovy prózy místo poněkud zvláštní. Nejde v něm jen o organické vyústění, dovršení celého předchozího jazykového vývoje, nýbrž o značně umělé stylizaci lidové mluvy, vědomě autorem konstruovanou. Výsledkem je jazyk, který se v oblasti mluvnické soustavy v mnoha rysech neshoduje ani s jazykem ostatní prózy Tylovy, ani s obecným soudobým územ ob- jektivním.

6. Jestliže ovšem můžeme v Sedlských novinách a zčásti i v Pražském Poslu z r. 1848 vidět podstatu zlidovění Tylova jazyka v aktivním příklonu k lidové mluvě, nelze totéž říci o jazyce jeho ostatní prózy z konce let čtyřicátých.

Hluboké rozdíly, kterými se po stránce mluvnické a stylistické liší Tylova prozaická tvorba na sklonku první poloviny minulého století od jeho prózy starší, nejsou důsledkem postupného navazování na jazyk lidový, tj. přímého využívání lidových prostředků a podob. Z našeho celkového rozboru mluvnické soustavy jazyka Tylovy prózy zřetelně vyplývá, že její podstata je jiná. Záleží podle našeho zkoumání především v tom, že Tylův jazyk nezastaral, neustrnul na výchozím stadiu jako u mnoha jiných Tylových současníků, nýbrž že se vyvíjel v souladu s objektivními vývojovými tendencemi spisovné soustavy v celku. „Zlidovění“ Tylova jazyka probíhá tedy převážně na půdě jazyka spisovného: je v daleko větší míře výsledkem postupného odstraňování a omezování zastarávajících variant a konstrukcí spisovných než záměrného využívání prostředků lidových.

Důsledkem tohoto procesu jsou zcela nové vlastnosti Tylova jazyka a slohu. Původní knižnost, strojenost a gramatika „úzece jen dle starého kronikáře urobená“ ustupují živému, nenucenému projevu. Právě tyto vlastnosti oceňují na Tylovi už jeho současníci, zdůrazňující lahodnost, obecnou srozumitelnost a přirozenost jeho jazyka a slohu.

Tyto skutečnosti ovšem ukazují, že u Tyla je třeba termínu „zlidovění“ dát jiný obsah než u autorů, jejichž jazyk z lidového základu vyrostl nebo kteří se k lidové mluvě aktivně přiklonili. Neruda mluví o modernosti Tylova jazyka: „dovedl si utvořit řeč ohebnou a moderní...“²² Domníváme se, že právě tento termín dobře vystihuje skutečnou podstatu lidovosti Tylova jazyka.

III

Dosavadní výklady o jazykově slohovém vývoji v Tylově próze a o jeho příčinách umožňují vyložit také Tylův poměr k soudobé jazykové teorii.

Tyl měl ze svých vrstevníků snad nejvřelejší vztah k mateřskému jazyku a jazykovou výchovu širokých vrstev pokládal za jeden z hlavních úkolů literatury. Přesto se v praxi dostával do rozporu s požadavky jazykové teorie. Vytýkalo se mu zavádění „zbytečných novot“, užívání germanismů, i chyby proti mluvnickým zákonům spisovného jazyka. Naopak zase v Tylových projevech najdeme místa, která svědčí o jeho kritickém stanovisku k některým snahám a požadavkům soudobé jazykové teorie. Pomineme-li sérii článků s názvem Trusky (Květy 1841), ve kterých se pod pseudonymem Vladiboj Ostrý staví

negativně k novým návrhům na pravopisné reformy a odmítá jako „slepé, bezuzdné pachtění po z dá n l i v é čistotě jazyka“ snahy některých puristů o důsledné vymýcení všech cizích slov z češtiny, a ponecháme-li stranou i jeho parodii na diletantské reformy upravovatelů libozvučnosti češtiny v povídce *Český jazyk — moje škoda* (Květy 1845), ukazuje se, že nejotevřeněji vystoupil Tyl proti „gramatikářům“ v článku „Úvahy, literární obrazy a charaktery“.²³ Jde o citovanou studii věnovanou literárnímu a stylistickému rozboru povídek Jana z Hvězdy.

Z kritických poznámek, namířených hlavně proti konzervatismu obrozených jazykových pracovníků, a z kontextu, v němž je jich užito, vyplývá vcelku jasná odpověď na otázku, kdy a proč se Tyl dostával s jazykovou teorií do rozporu.

Připomeňme zde znovu jeho slova o Markově povídce „Známosti v průjezdu“: „Celá věc se lehounce čte a četla by se ještě lehčeji, kdyby v ní sem tam p ř i r o z e n ě j š í r o z m l u v a panovala, taková totiž, která se (ovšem dle esthetického požadování) skutečně udátí, ale ne taková, kterou jen g r a m a t i k á ř (prol. námi) napsati může. V tu chybu zabíhají u nás ovšem také jiní spisovatelé, zvláště když chtějí něco pěkně napsati . . . Jest již věru potřeba, abychme se na širém poli beletristiky z jistých m l u v n i c k ý c h, o u z c e j e n d l e s t a r ě h o k r o n i k á ř e u r o b e n ý c h o k o v ů v y m k n u l i (prol. námi) a lehounce, nenuceně, přirozeně mluvit se naučili.“²⁴

Na jiném místě Tyl píše: „Mluvíce o slohu musímeť arci mezi jeho hlavními vlastnostmi obratnost u vypravování hledati, ba tu nejdříve; ta jest takorčka jediná jeho roditelka, jsoucí zrostlá z básníkůvy obrazivosti, vzdělanosti ducha a hlubokosti citů a bez ní nemůže člověk, i kdyby stokráte věděl, co gramatika poroučí, kus dostojného slohu míti.“²⁵

1. Jak patrně, dostává se Tyl s jazykovou teorií do rozporu tam, kde jako umělec cítí, že důsledné respektování tradicionalisticky a konzervativně pojatých mluvnických kodifikací překáží realizaci stylistických záměrů v uměleckém díle.

Dlouholetá literární praxe vytříbila v Tylovi citlivý smysl pro hodnocení jazykových prostředků z hlediska f u n k č n ě stylistického a vedla ho k poznání, že mnohé spisovné podoby a konstrukce ztrácejí povahu prostředků stylisticky neutrálních, nabývají zabarvení knižního, archaizují se, takže jich n e n í m o ž n o v uměleckém díle užívat m e c h a n i c k y a l i b o v o l n ě, a je třeba hledat za ně náhradu v prostředcích ž i v ý c h. Nutnost podřídit v uměleckém díle výběr výrazových prostředků potřebám stylistickým zdůraznil Tyl i na jiných místech ve zmíněné stati. Vytýká např. Markovým historickým prvotinám rozpor mezi mluvou některých povídkových postav a jejich celkovým charakterem.²⁶ K tomu dodává: „Jsouť — o jsouť arci příležitosti a místa, kdež více méně napsaná, přeplněná řeč i všeliké icí nebo i vši dobře zní; ale taková místa musí básník rozeznávati, jakož vůbec na ústa hleděti, do kterých je klade.“²⁷

Soudobá jazyková teorie a obrozenští gramatikové věnovali stylistické diferenciaci spisovného výraziva pozornost poměrně malou. Ukázali jsme už, že se i během třicátých a čtyřicátých let zájem jazykové teorie v oblasti mluvnické stavby spisovného jazyka soustřeďoval hlavně na otázky jazykové správnosti a čistoty a že přitom základním kritériem nadále zůstávalo hledisko historické.

Tyla však nutí prohlubující se rozvrstvení spisovného výraziva na ose horovost — knižnost a jeho vlastní úsilí o přirozený a nenucený umělecký projev

vážít výrazové prostředky nejen z hlediska jejich historické správnosti, nýbrž stále více i z hlediska jejich stylistické úkonnosti. Dospívá proto k závěru, že má-li autor uskutečnit své umělecké záměry, nemůže se „z jistých mluvnických, ouzce jen dle starého kronikáře urobených okovů“ nevymanout.

Tyl měl na zřeteli právě tyto okolnosti, když v praxi nahrazoval zastarávající prostředky podobami a konstrukcemi „novějšími“, třebaže ne vždycky odpovídaly požadavkům jazykové teorie. Odtud také pramení jeho odpor ke gramatikám a „gramatikářům“ i jeho požadavek, že jazyku je třeba „vykázati větší prostor, než v jakém jsme ho i z tak nazvaného zlatého věku převzali“.²⁸

Z tohoto hlediska jeví se ovšem mnohé výtky Tylovi činěné a mnohé jeho „novoty“ a „poklesky“ proti mluvnickým zákonům, počítaje v to i některé domnělé germanismy, v poněkud jiném světle.

Postavíme-li se zcela na stanovisko tehdejší jazykové teorie, přesněji na stanovisko soudobých mluvnických kodifikací, ukazuje se, že se Tyl od nich v praxi skutečně tu a tam postupně odchyluje, tj. „zavádí zbytečné novoty a porušuje mluvnické zákony.“ Ve skutečnosti však se takto odráží v Tylově jazyce objektivní spisovná norma čtyřicátých let mnohdy věrněji než v konzervativně přijatých kodifikacích. Lze to doložit i na konkrétních příkladech.

V posudcích Tylových prací bývají nedostatky jeho jazyka vytýkány zpravidla jen o b e c n ě, bez konkrétního materiálu. Tak např. Jungmann v dopise Antonínu Markovi o jazyce Tylova Posledního Čecha píše: „*Sloh a jazyk na větším díle dobrý, sličný, plynulý. Tím ráziivější jsou českému uchu některé chyby a novověské (prolož. M. G.) výrazy spisovatelé zalíbené, ač veřejně již co chyby vyznamenané, větším dílem následky německého přemýšlení.*“²⁹

V podstatě totéž stanovisko zastává i J. E. Vocel, tehdejší redaktor ČČM, třebaže příznává, že Tylovy neologismy, v jazykových formách přispívají k celkové modernosti jeho práce: „*Jazyk v knize této jest uhlazený, lahodný, mile plynoucí, někdy až příliš květnatý. Škoda, že se spisovatel tu a tam od obyčejných (tj. mluvnicemi doporučených — poznámka M. Grepl) jazykových forem uchýlil a k nepotřebným neologismům přilnul, chtěje tím románu svému jakousi moderní, lesknoucí se barvu dát; což arci spolu svědčí o velké péči, jižto velezasloužilý spisovatel vynaložil, aby spis tento i jazykovou jeho podobu k obsahu modernímu přiblížil.*“³⁰

K tomu připojuje Vocel v poznámce na ukázkou některé vady a chyby, které Matice česká Tylovi vytkla. Je užitečné všimnout si pozorně, jaké nedostatky Sbor musejní pro zvelebení řeči a literatury české v Tylově jazyce nalezl. Vocel o tom říká: „*Tak na př. obšírná pojednání nalezne (čtenář) o vadách jazykových, jež se ve spisech, k posouzení podaných vyskytují, a mezi nimi též poznamenání, kde se Tyl od mluvnice české uchýlil. Na př.: Aniž sme jej (jeho) zpozorovali. — Nemůže mu zazliti. Pedrazzi byl zjev interessantní. Se srdcem klopotným. — Srdečný rozmár. Chtěla se uděliti lhostejnou. — Veškerý, -á, -é (veškeren). P ř í š t ě (budoucně). — Rovnou mírou (měrou). — Oným převratům (oněm). — Dovi se něco (něčeho).*“³¹

Mezi „chybami“ jsou také některé vazby akuzativní, kterých Tyl užívá místo doporučených konstrukcí s genitivem. Upozornili jsme jinde na to, že jazyková teorie staré genitivní konstrukce obhajovala a jejich nahrazování vazbami akuzativními kritizovala jako porušování mluvnických zákonů. Tyl však přesto mnohé staré genitivní vazby odstraňoval a dovedl i teoreticky tento postup obhájit proti konzervativnímu stanovisku soudobých gramatik. Náznorným svědectvím toho jsou už výše citovaná slova z jeho rozboru Markovy povídky „Známosti z průjezdu“ Nelze v nich nevidět, že Tyl má pravdu nejen z hlediska stylistiky, nýbrž že v tomto případě postihuje i samu podstatu mluvnických zákonů české jazyka lépe než mnohé soudobé mluvnice.

IV

Vyložili jsme, že napětí mezi Tylem a jazykovou teorií vyrůstá z objektivních příčin. Odráží se v něm prohlubující se rozpor mezi historizujícím aspektem, z něhož při kodifikaci spisovné normy a při řešení otázek jazykové správnosti nadále vycházela soudobá jazyková teorie, a mezi objektivním vývojevým stádiem, kterého spisovný jazyk na sklonku první poloviny minulého století dosáhl.

Je přirozené, že nejvýrazněji se tento rozpor promítal v oblasti soudobého jazyka uměleckého, neboť realizace uměleckých záměrů předpokládá velkou možnost výběru výrazových prostředků z r ů z n ý c h stylových vrstev.

1. Z rozboru podstaty vztahů mezi Tylem a soudobou jazykovou teorií však také vyplývá, že Tylův odpor ke „gramatikářům“ nebyl odmítavý veskrze. Rozhodně nebyl namířen proti jejich úsilí o jazykovou správnost a čistotu.

Naše analýza Tylova jazyka, zejména v oblasti hláskoslovné a tvaroslovné, naopak ukázala, že se Tyl v mnoha případech jazykovou teorií poučít dal. Patrně se to projevuje v jeho snaze odstraňovat některé hláskové a tvarové prvky „nenoremní“ a nahrazovat je podobami, které jazyková teorie kodifikovala jako správné, náležité.

V oblasti hláskoslovné je to např. dočasný, ale nápadný ústup obecně českého *ej* na přelomu třicátých let, snaha respektovat náležitou kvantitu u samohlásek *i // i* a ne ojedinělé případy nahrazování novočeské kvantitou starší, např. *travnatý x trávnatý; libost x líbost; lahvice x láhvice* apod. Sem patří také patrná tendence důsledněji zachovávat krátkost v dvojslabičných infinitivech typu *nabyti, pokryti* a analogicky *i* v typech *nalezti, přinesti*. Je pravděpodobné, že podněty k těmto úpravám kvantity našel Tyl v Jungmannově Slovníku. Také v Tylově dočasně snaze rozlišovat sponově v hláskové podobě *jsem*, od opisového slovesa v podobě *sem, sme* lze vidět vliv některých obrozených gramatik, které takové rozlišování doporučují.

Ještě výrazněji se vliv jazykové teorie projevuje v tvaroslovné oblasti Tylova jazyka.

Lze na konkrétních dokladech ukázat, jak Tyl postupně dospěl k náležitému rozlišování přízvuchých a nepřízvuchých tvarů osobních zájmen *mne x mě; muě x mi* a jak odstraňoval u přivlastňovacích zájmen ženského rodu ve 2., 3., 6. a 7. pádě sg. původně hojně nestazeňné tvary *mojí, tvoji* . . ., označované mluvnicemi za nenoremní. Srovnajme např.: *miláčku svých* AIVesna37—235 x *miláčku svých* S1—137; *vyvstaly mraky nad mojí hlavou* LvKv42—61 x *vyvstaly mraky nad mou hlavou* S1—188 aj.

Na sklonku let třicátých přestává Tyl také užívat složených tvarů posesivních odjektiv v podobě *matčiná píseň, matčině písně* . . . atd. V Sebraných spisech z r. 1844 je upravuje na podoby spisovné, např.: *po matčině straně* (HudJN33—100) x *po matčině straně* (S1—16); *Lumírová píseň* (t.67) x *píseň Lumírova* (t.32) apod.

Jazykovou teorií respektoval Tyl *i* v tom, že opustil užívání přítomného přechodníku sloves dokonavých v platnosti přechodníku minulého. V Sebraných spisech mění skoro důsledně původní podoby na podoby náležité (např.: *pronikavě z k ř i k n a, vrhnul se* . . . AIVesna37—206 x *pronikavě z k ř i k n u v, vrhnul* . . . S1—102 aj.) a v pracích z druhé poloviny čtyřicátých let užívá tvarů žádaných už téměř důsledně.

Teoretické poučení přivedlo Tyla také ke správnému uplatňování přivlastňovacího zájmena *svůj*. Kdežto v letech třicátých klade ještě často v těch případech, kdy se přivlastňuje podmětu, zájmena příslušné osoby, v letech čtyřicátých užívá už zájmen přivlastňovacích přesně v duchu češtiny. Chybné konstrukce starší pak v Sebraných spisech pečlivě opravuje: *přežil jsem všechny hodiny m ý c h bolestí* (LvKv42—61) x *přežil jsem všechny hodiny s v ý c h bolestí* (S2—198) apod.

Rovněž v patrné tendenci odlišovat postupně přivlastňovací zájmeno v podobě *jejich* od 2. p. pl. zájmena 3. osoby v podobě *jich* se projevuje vliv soudobých mluvnice, které v letech čtyřicátých už rozlišování obou podob naléhavě vyžadují.

Mnohé jiné konkrétní doklady toho, jak se Tyl snažil respektovat požadavky jazykové správnosti, poskytuje srovnávání původního časopiseckého znění jeho povídek s jejich knižním vydáním z r. 1844.

U přechodníkových konstrukcí upravuje např. všechny případy nenáležité shody v rodě a v čísle: *Břetislav u své horlivosti semotam rukou šermuje, byl...* (Pra ČV 37—294) x *Břetislav u své horlivosti semotam rukou šermuje, byl...* (S. 2—308) apod. Odstraňuje chybné tvary zájmem *tíž, tentýž: jedny a tíž potřeby* (Pra ČV 37—293) x *jedny a tytéž potřeby* (S. 2—303); *po jednom a tomž prameni* (t. 292) x *po jednom a témž...* (t. 300) aj. Zaměňuje nerozvitý genitiv přivlastňovací posesivním adjektivem, jak to žádají soudobé mluvnic; např. *z rukou lazzarona vysvobodil* (PLKv 36—13) x *z lazzaronových rukou vysvobodil* (S. 4—24); nebo přidává k holému posesivnímu genitivu přivlastek: *nad slávou soudruha* (LB Vlast 40—131) x *nad slávou svého soudruha* (S. 1—192); *zpěvy rolníka* (t. 131) x *zpěvy českého rolníka* (t. 191) apod.

Všem uvedeným změnám a tendencím je společné to, že sblíží Tylův jazyk s požadavky jazykové teorie. Projevuje se v nich Tylova opravdová snaha podřídit se v otázkách jazykové správnosti normě kodifikované.

Je však třeba si všimnout, že tendence k „zespisovnění“ se týká převážně takových jevů, které jsou naprosto irelevantní z hlediska *s t y l i s t i c k é h o*, tj., které nenarušují Tylovo úsilí o přirozenost a srozumitelnost jazykových projevů.³²

Z toho lze vyvodit i obecnější závěr o Tylově vztahu k soudobé jazykové teorii: *Tyl respektuje její požadavky především tam, kde to není v rozporu s jeho záměry stylistickými. Avšak: místo takových podob a konstrukcí, které během třicátých a čtyřicátých let už objektivně zastaraly, neváhá použít prostředků živých, někdy z nedostatku jiných možností i podob v té době ještě nekodifikovaných.*

V

Při rozboru vztahu obrozené jazykové teorie k jazyku J. K. Tyla nelze nezanjímout stanovisko také k těm výtkám, které kritizují Tyla za to, že užívá *g e r m a n i s m ů*.

Opírajíce se o naše dosavadní výklady, chceme upozornit na některé okolnosti, v jejichž světle je možno objektivněji zhodnotit oprávněnost zmíněných výtek a vyložit zároveň, kde tkví mnohdy jejich skutečné kořeny.

1. Kritické poznámky vytýkající Tylovi, že užívá germanismů nebo že se v jeho jazyce projevují „následky německého přemýšlení“, nejsou ojedinělé.

Chmelenský už r. 1831 o jazyce některých Tylových překladů napsal: „Mluva jeho v překladech jest dosti česká a srozumitelná, jenom sme zde i onde germanismy slyšeli, kterých se pilně varovati radíme.“³³ Také Jungmann vykládá některé nedostatky a neologismy v jazyce Tylova Posledního Čecha jako „následky německého přemýšlení“.³⁴ Podobně i Čelakovský shledává u Tyla konstrukce a věty, které lze „bez proměny místa“ převést do němčiny. K tomu dodává: „Tak se to zajisté nedá činiti s našimi starými spisovateli, třebať i zábavným slohem, jako to v Labyrintu byli psávali, aby se německé té punčochovité tváře české dělali daly oplesky nebo otisky.“³⁵

Všem těmto a jiným výtkám je společné to, že se v nich zpravidla neuvádí žádný dokladový materiál. Proto nechceme-li se postavit na stanovisko ryze puristické a vidět germanismus v každé nové konstrukci, kterou lze beze změny převést do němčiny, můžeme stanovit jen s obtížemi, v čem konkrétně spatřovala soudobá kritika cizí prvky v Tylově jazyce.³⁶

Pravda je, že *h r u b é* germanismy v jazyce J. K. Tyla nenajdeme. O tom konečně svědčí i posudky samy, neboť se v nich naopak vždy zdůrazňuje na prvním místě celková čistota Tylova jazyka a lahodnost slohu. Jde nepochybně

o důsledek toho, že Tyl sám měl ke zřejmým germanismům hluboký a zjevný odpor. Jeho četné projevy lze najít v povídkách i v článcích a v divadelních referátech. Tyl v nich dokonce bojuje proti nedbalosti nebo lhostejnosti v této oblasti, někdy rozhořčeně, jindy s úsměškem. Jako doklad můžeme uvést např. úryvek monologu z jeho povídky *Hudební dobrodruží* (1833): „*Ba právě ten proklatý obyčej!*“ *Skočil mu Dolanský opět do řeči. „Ten šeredný, pošetilý návyk mohl jste již dávno odložit. Tak se to ale děje; co jsme vsáli s mateřským mlékem, to nás po pět a třiceti letech nerádo opouští. Přes vás asi Pražská matinka hodně jamrovala, že má sotrlínek a mutrlínka s ercihunkem děti hrozné unkeleknhaity — jakoby se pravidelně nad ně kým bědovata i obtížněji vyslovili dalo, nežli rachotivé „jamrovati“, jakoby srdečné tatínek a maminka hůře znělo nežli zpotvořené „fotrlé“ a „mutrlé“, jakoby přespolní „ercihunk“ něco vzácnějšího bylo, nežli domácí vychování, a jakoby „unkeleknhaity“ něco více platilo, nežli všecka nepřiležitost — a tak jste to v srdci a paměti věrně zachoval až po dnes. Nerozumná, lesní zvířata ozývají se toliko hlasem sobě přirozeným; lvové řvou a zamítají bučení volské, kuň řehce, aniž psi štěkání do toho míchá atd. A pak, milý Vomáčko! slyšel jste někdy Němce, aby do řeči své takovýmto způsobem Česká slova vplítal? A náš milý jazyk český — není-li ohebnější a líbeznější — Německému se přece tuším vyrovná?“³⁷*

Množství obdobných projevů v Tylově prozaické tvorbě vede nás k závěru, že pro Tyla samého bylo úsilí o čistotu jazyka významným činitelem v individuální jazykové kultuře. Naše tvrzení podporují i materiálová fakta.

V rané próze Tylově vyskytují se dvě konstrukce, které je možno vykládat jako prvky cizí. Běží jednak o užívání osobních zájmen přivlastňovacích *můj, tvůj* v případech, kdy se přivlastňuje podmětu, např. *přežil jsem všechny hodiny mých bolestí* (LVKv 41—71), jednak o konstrukce typu *co mohla s těmi pány míti k mluvení* (Proch Kv 35—317).

Obě konstrukce soudobá jazyková teorie za germanismy pokládá.³⁸ Domníváme se sice, že Tyl sám jich užíval spíše jako prostředků mluvy obecné, že v nich zpočátku ani cizí elementy necítil. Přesto však, poučen jazykovou teorií o jejich nesprávnosti a o jejich možné cizí předloze, dovedl se jich během první poloviny čtyřicátých let zbavit. Ukazují na to i hojně úpravy těchto konstrukcí v Sebráných spisech z r. 1844; např.:

přežil jsem všechny hodiny mých bolestí LVKv 42—71 x *přežil jsem všechny hodiny svých bolestí* S. 2—198; *spustila medovou češtinou, na níž to jediné k pozorování bylo, že se dosti často ze spanilých rtů nevinula ProchKv 35—318 x ... češtinou, na níž jediné to pozorovati bylo...* S. 2—347; *co mohla s těmi pány míti k mluvení* t. 317 x *co mohla s těmi stuhlými pány mluviti* t. 344 apod.

I z těchto úprav je patrné, že Tylovo úsilí o čistotu jazyka bylo hluboké a uvědomělé.

1. Uvedená fakta i sám rozbor Tylova jazyka nutí nás k tomu, abychom se nad výtkami soudobé jazykové teorie zamyslili i z jiné stránky. Vede nás k tomu rovněž skutečnost, že germanismy byly vytýkány nejen Tylovi, nýbrž takřka všem novějším spisovatelům té doby.

Jazyková teorie ve snaze zabránit rozkolísávání spisovné soustavy a uchránit spisovný jazyk před reálným nebezpečím vlivu němčiny usilovala o to, aby v oblasti mluvnické struktury byla zachována pokud možno norma, jejímž

základem se stal jazyk „klasického věku“ K tomu směřovala i valná většina soudobých kodifikací.

Odchytky a novoty v jazyce novějších spisovatelů byly kritizovány jako chybné nebo jako nežádoucí. Úzkostlivý zřetel k čistotě jazyka a skutečnost, že se v mnoha překladech i v samých projevech některých jazykově málo vzdělaných autorů vyskytovaly i hrubé germanismy, odrážely se ve zvýšené nedůvěře ke všem neologismům: a způsobovaly, že jazykové teorii „páchly cizotou“ mnohé podoby a konstrukce vývojově objektivně nutné a potřebné.

Je známo, že přeceňování vlivu němčiny na vývoj novodobého spisovného jazyka českého vyvrcholilo v brusičství a purismu druhé poloviny minulého století.³⁹ Avšak už v letech třicátých a čtyřicátých odmítala jazyková teorie v nejednom případě novější prostředky v jazyce soudobých autorů jen proto, že našla jejich zdánlivou předlohu nebo paralelu v němčině.

Teoretickou základnu pro takovýto přístup k neologismům poskytovalo jazykové teorii uplatňování historického hlediska v otázkách jazykové správnosti. To jí často překázelo vidět některé novější podoby a konstrukce jako přirozený důsledek výrazových potřeb a někdy i vnitřních vývojových zákonů spisovné soustavy a svádělo ji k tomu, aby hledala mechanicky jejich původ v cizí předloze. Objevení takové paralely pak mnohdy samo stačilo k tomu, aby vhodný a ústrojný prostředek domácí byl odmítán nebo označován jako podezřelý. Je na příklad příznačné, že i v ústupu zastaralých vazeb genitivních a genitivu záporového se někdy hledal spíše vliv cizí, nikoli přirozené dovršování starších vývojových tendencí.

Za germanismus se pokládalo spojení citového demonstrativa *ten* se superlativem: *ten nejkrásnější*,⁴⁰ vliv němčiny se spatřoval v užívání genitivu přivlastňovacího místo žádaného posesivního adjektiva v konstrukcích typu *slovo učitele*⁴¹ apod. Jako podezřelé a nežádoucí neologismy odmítal Jungmann a jiní např. výrazy *naslouchati něčemu* (m. poslouchati něčeho), *odměniti koho*, *vyznamenati se*, *poznámenati něco* (m. podotknouti), *doporučiti něco někomu* aj.

2. Už z těchto poznámek je patrné, že kritické výtky soudobé jazykové teorie, týkající se germanismů v jazyce novějších spisovatelů třicátých a čtyřicátých let, je třeba brát s rezervou, tj. vidět jejich dobové pozadí. Vždyť mnohé z toho, co se jako „nečeské“, zbytečné nebo podezřelé spisovatelům vytýkalo, zrodilo se z výrazových potřeb, ze snahy vyhnout se podobám a konstrukcím zastaralým a mělo často — např. ústup zastaralých vazeb genitivních a genitivu záporového — staré vývojové kořeny domácí. Jindy pak se hledal cizí původ v prostředcích, které si spisovatelé vypůjčovali z jazyka lidového, jako u zájmena *ten samý* (=týž).

Mnohé obrozenské autory vedl strach před germanismy k tomu, že z hyperkorektnosti oživovali raději konstrukce vymírající nebo nad míru šířili vazby i u sloves s původní reakcí akuzativní. Výrazná tendence dávat přednost rekcí genitivní před třebas i starší vazbou s akuzativem pramenila u mnohých autorů z názoru, že genitivní vazby jsou vůbec starobylejší, a proto i spisovnější než akuzativní. V jazykových projevech té doby je možno nalézt genitivní předmět prakticky u kteréhokoli objektového slovesa; srovnej např.:

Tak se např. v prvních třech desetiletích minulého století dočasně velkou měrou šířily genitivní vazby i u sloves s původní reakcí akuzativní. Výrazná tendence dávat přednost rekcí genitivní před třebas i starší vazbou s akuzativem pramenila u mnohých autorů z názoru, že genitivní vazby jsou vůbec starobylejší, a proto i spisovnější než akuzativní. V jazykových projevech té doby je možno nalézt genitivní předmět prakticky u kteréhokoli objektového slovesa; srovnej např.:

počnou stavěti bytů Tomš Hlas 07—226; rozdělil svých společníků na dvě částky ČČM 39—5; i svých ... rodičů překvapil Kv 34—154; podtali věkovitých lip FilKv 34—27; přišel-li kdo rodičů navštívit Sychra Pov 15—8; ztratil války své ČČM 39—303 a mnohé jiné.

Nadměrné množství genitivních konstrukcí je charakteristické také pro ranou uměleckou prózu Tylova:

rtové moji libali slzících zraků KomKv 34—44; *máš ještě rukou májch* Knih Kv 34—430; *brzy našel i rozmanitého zaměstnání* AngKv 34—390; *protahoval ještě sklíčených oudů* SvaKv 34—153; *a zaškaredil tváří svých ještě smutnější* ŽeK 39—20 aj.

Snaha po odlišení od němčiny vedla mnohé obrozenské autory také k nadměrnému užívání bezpředložkového instrumentálu původních okolností. Běží o konstrukce natolik umělé, že právě jen hyperkorektností lze vysvětlit jejich velkou frekvenci v tehdejších jazykových projevech srovnaj např.:

a Robert každodenně ... prázdnou kapsou domů se vracel KramČech 23—372; *řekl na to odvahou kajícího vraha* Kv 34—471; ... *nelze jinak než obdivem radostrným přáti, aby naše divadlo podobnými kroky pokračovalo* Chmel ČČM 31—447; *Toť jest tedy — slyším vás opovrženlivým usměchem zvolati — následek vaší cesty?* ČinKv 34—38 aj.

Prostý instrumentál původních okolností je hojný i v starší próze Tylově:

Odušil mužnou odhodlaností Janovský SvaKv 34—180; *zvolał směšnou nadutostí Vilim veselík* Kv 34—41; *dětskou radostí vodil mne od skříně ke skříní* ŽIN 33—205; *a opatrným okem opět odchází* PPJN 33—223 apod.

Domnívám se, že všechny tyto skutečnosti je třeba mít na zřeteli i v případě Tylově. Je nepochybné, že i u něho spatřovala jazyková teorie mnohdy germanismy v podobách a v prostředcích, které on sám chápal spíše jako živé varianty ke kodifikovaným podobám zastarávajícím. Nasvědčují tomu i citovaná už slova Jungmannova. Mluvě o nedostatecích Tylova jazyka, užívá Jungmann termínu „n o v o č e s k é“ výrazy spisovatelé zalíbené“ a vidí v nich ovšem „většinu dílem následky německého přemýšlení“.⁴²

Ukázali jsme však, že Tyl nebyl k otázkám jazykové čistoty lhostejný. Tam, kde ji nevědomky zpočátku porušoval, dovedl své chyby napravit. Jako celek je mluvnická soustava Tylova jazyka poměrně ryzí, bez hrubých nedostatků. To uznávali i nejkonzervativnější představitelé jazykové teorie. A není nezajímavé, že např. J. E. Vocel, tehdy redaktor ČČM, vybral si jako jazykového korektora a upravovatele své básně „Labyrint slávy“ právě J. K. Tyla.⁴³

Zůstává tedy problém germanismů v Tylově jazyce omezen jen na jednotlivé konstrukce a obraty. Vyskytují se tu a tam zvláště v jeho starší prozaické tvorbě.

Samy o sobě nejsou pro Tyla nijak příznačné a nebylo by ani třeba věnovat jim zvláštní pozornost. Sledování jejich vývoje však poskytuje neobyčejně cenné svědectví o tom, jak vysoká byla Tylova osobní jazyková kultura.

Srovnávání starší verze časopisecké s knižním vydáním jeho povídek z r. 1844 totiž ukazuje, že Tyl nahrazuje nečeské nebo i podezřelé konstrukce obraty správnějšími. Je takřka nepochybné, že přímý podnět k mnoha úpravám našel v soudobých pojednáních o jazykové správnosti, zejména v Jungmannově Napomínateli.

Úpravy se týkají např. těchto konstrukcí:

bera podílu na bolesti jeho (RozKv 38—291) x *maje útrpnost s bolesti jeho* (S 1—269); *brala na věci neobyčejného podílu* (AIVesna 37—233) x *brala v té neobyčejné věci srdcečného podílu* (S 1—137);⁴⁴ *je-li ti ... činem k zpomožení* (AIVesna 37—220) x *možno-li ti ... činem pomoci* (S 1—118);⁴⁵ *musel bych na platnosti své i povolání svém zoufati* (AIVesna 37—229) x *musel bych o své platnosti pochybovat i nad svým povoláním zoufati* (S 1—129);⁴⁶ *přejal mu žertovně Volinský řeč* (HudJN 33—192) x *doložil Dolinský žertovně* (S 1—64); *jakoby měl fortissimo vzíti* (HudJN 33—75) x *jakoby měl fortissimo pískati* (S 1—36); *připomenul jsem ho*

ještě na sestru (ProchKv 35—297) x cestou zmínil jsem se ještě o jeho sestře (S 2—340); a ta lahůdka i ten nábytek tím větší cenu dostanou (ZJN 33—197) x a ta lahůdka a ten nábytek nabudou tím větší ceny (S 2—17) aj.

Úmyslně ukazujeme na souvislost některých úprav s tím, co jako nedostatky proti čistotě jazyka vytýkal mladým spisovatelům Jungmann v Napominateli; potvrzuje se tím totiž náš dřívější poznatek, že Tyl o otázkách jazykové správnosti teoretické poučení hledal a snažil se o p r á v n ě n ý m požadavkům jazykové teorie přizpůsobit vlastní jazykovou praxi.

F. Z dosavadních poznatků o jazyce Tylovy prózy a o jeho vývoji můžeme oprávněně vyvodit některé obecné závěry o podmínkách jazykové slohové výstavby uměleckých textů třicátých a čtyřicátých let.

V době, kdy vstupoval do literatury J. K. Tyl, tj. na samém sklonku let dvacátých, neumožňovala ještě tehdejší objektivní jazyková situace spisovatelů plně úspěšně realizovat jeho stylistické záměry při výstavbě uměleckého textu. Jako zdroj slohového výběru mu sloužila v té době jen knižní soustava spisovná, jejíž jednotlivé prostředky však nebylo dobře možno stylisticky hodnotit, neboť pro takové hodnocení neexistoval základní předpoklad, tj. neutrální pozadí, které dnes představuje hovorová (konverzační) podoba spisovné češtiny. To znamená, že několikanásobné (synonymní) prostředky spisovné soustavy stály zhruba řečeno ve stejné stylistické rovině; posuzováno z pozice nářečí, byly stejně „vysoké“

Lidového jazyka a obecné mluvy městské obrozenští autoři užívat nemohli; bránila jim v tom dobová snaha o „vznešenost“ uměleckého jazyka a jazykově výchovně posilání literatury.

V uměleckostylistické praxi té doby odráží se tato situace v nemožnosti prohloubené charakteristiky prostředí a povídkových postav, v neschopnosti diferencovat promluvu pásma vyprávěče od promluvy postav také v ý b ě r e m výrazových prostředků a syntaktických schémata. Postavy v povídkách (ale často i v dramatech) — někdy i zcela prosté a lidové — užívají ve své řeči např. stejných přechodníkových a participiálních konstrukcí, vazeb akuzativu s infinitivem, latinizujícího slovosledu, zastaralých spojovacích prostředků apod., jako se užívá v řeči autorské.

V Tylově povídce Procházka po vukolí pražském . . . odpovídá hrdinka povídky svým přátelům na nabízenou pomoc např. takto: „*Chcete-li naše jméno a matčin úpis*“, pravila, „*důvěrou počtít, přijmeme podání vaše tím radostrněji, čím více napořád se přesvědčujeme, že nás nelhamalo zdání, an jsme po obdržení lístku s nepatrným papírkem ihned vás dárcem býti soudili.*“ (Kv 35—335)

Podobně mluví prostá Johanka v Tylově povídce Knihař vlastenec: „*Matinka pokládala otcí nebožtíku za slabost, co vlastně bylo posilou v jeho životě vedřejším. Spanilá to byla — a však za časů našich, dle řeči jeho, nemnohým svítící hvězda — ježto slove vlastenecví.*“ (Kv 34—430) apod.

Chceme tu znovu zdůraznit, že uměle strojená výstavba těchto promluv je do značné míry podmíněna objektivně, že ji nelze vykládat jen z příčin subjektivních, např. z malé stylistické a vůbec umělecké dovednosti obrozenských autorů apod., jak se mnohdy děje.

V průběhu třicátých a čtyřicátých let se objektivní jazyková situace podstatně mění. Spisovná čeština přestává být nadále jen jazykem vědy a literatury, proniká do nových oblastí užívání, především do oblasti běžného denního styku, stává se prostředkem společenské zábavy, společenské konverzace a podstatně se

rozšiřuje okruh jejích aktivních uživatelů. Spisovná výrazová soustava se v důsledku toho pronikavě stylisticky diferencuje. V oblasti běžného denního styku vytváří se postupně nový stylový útvar spisovného jazyka, jeho konverzační podoba, zbavená archaismů a knižních výrazových prostředků, představující z hlediska slohového stylisticky neutrální, nepříznačnou vrstvu spisovného výrazu. Tak vznikají o b j e k t i v n í předpoklady pro rozmanitější slohový výběr sloužící realizaci uměleckého záměru, tj. např. charakteristice postav a prostředí, výstavbě přirozeně znějících dialogů apod. Dobří spisovatelé si začínají uvědomovat, že o výběru jazykového prostředku v umělecké promluvě rozhoduje nejen jeho správnost a čistota, ale také jeho slohová vhodnost nebo nevhodnost.

V praxi se to projevuje odstraňováním zastarávajících podob a konstrukcí ze stylisticky nemotivovaného postavení, v přirozeném výběru a v podstatném nárůstu frekvence těch variant, které v důsledku své totožnosti nebo blízkosti s prostředky jazyka lidového nebo nově se tvořícího jazyka hovorového nabyly povahy prostředků stylisticky neutrálních. Přitom docházelo zcela zákonitě i k částečnému porušování tradicionalisticky a konzervativně pojatých mluvnice-
kých kodifikací, neboť mnozí spisovatelé, vedeni nejen záměry uměleckými, ale často také snahou působit na co nejširší okruh čtenářů, dávali nejednou přednost i takovým podobám a konstrukcím, které jazyková teorie, posuzující jejich jazyk hlavně z hlediska historické správnosti a čistoty, odmítala jako nesprávné nebo v nich alespoň viděla nežádoucí, „zbytečné“ novoty.

Na to, že soudobá kritika posuzuje jazyk a sloh umělecké literatury převážně jen z hlediska jazykové správnosti a čistoty, posteskl si už např. K. Sabina: „Kdož pak se může diviti, že naše kritika obyčejně svého cíle minula a že skoro nikde se nepřiblížila skutečné pravdě, leda tam, kde se jednalo o zevnější formu, o posouzení vad jazykových a tak nazvané určitosti klasického slohu českého? — neboť s y n t a x i s nazývá se u nás slohem!“⁴⁷

Rozdíl mezi stanoviskem, které zaujímá k jazyku soudobých spisovatelů jazyková teorie, a postojem nové generace spisovatelů samých se do jisté míry obrátil v dvojím různém hodnocení Tylova jazyka v Posledním Čechu. Kdežto H a v l í-
č e k, ač jinak Tylův odpůrce, vyzvedá č i s t o t u Tylova jazyka („Chvalitebna je čistota jazyka a zvláště slohu...“), J u n g m a n n naopak po této stránce nejvíce Tylův jazyk kritizuje: „Tím urážlivější jsou českému uchu některé chyby a n o v o č e s k é (podtrhl M. G.) výrazy spisovatelů zalíbené, ač veřejně již co chyby vyznamenané...“⁴⁸

Dobří spisovatelé typu Tylova se však vpravdě snažili uspokojovat své stylistické potřeby, formulované v té době nejobecněji jako přirozenost, nenucenost a s ohledem na široké vrstvy čtenářstva venkovského také jako srozumitelnost uměleckého projevu, převážně v rámci soustavy spisovné; ta jim k tomu už v letech čtyřicátých svou bohatší slohovou diferencovaností poskytovala poměrně dostatek možností. K prostředkům výrazně nespisovným uchýlovali se jen výjimečně.

Tato praxe však nejen umožňovala lépe realizovat individuální umělecké záměry, ale vedla zároveň ve svých důsledcích k tomu, že se v jistém smyslu právě v soudobém jazyce uměleckém začaly nejcitlivěji zrcadlit objektivní vývojové tendence jazyka v celku. Přes odpor jazykové teorie stává se v této době hlavní školou spisovného jazyka jazyk soudobé beletrie a publicistiky. Jímí také začíná být nesen hlavní proud jazykového vývoje.

Ne ovšem u všech autorů období třicátých a čtyřicátých let projevuje se nazna-

čený vývojový proces stejně intenzívně a přímočaře jako u Tyla. V tomto smyslu stojí Tylův jazyk v samém středu vývoje uměleckého jazyka té doby.

Vzrůstající přirozenost, slohová obratnost a nenucenost Tylových uměleckých i publicistických projevů, jakož i jejich jazyková vytříbenost a čistota vzbuzovaly podiv už u jeho současníků. V posudcích soudobých spisovatelů o Tylově jazyce a slohu najdeme mnoho pochvalných slov, která nasvědčují tomu, že Tyl byl mnohým autorům učitelem v oblasti jazykové a slohové výchovy. Vysoko oceňuje zmíněné vlastnosti Tylova slohu např. K. Sabina: „Jeho sloh je lehký, nenucený a obratný, a proto se jeho díla ráda a mnoho čtou.“⁴⁹ Jako vzornou hodnotí řeč Tylova K. Havlíček: „Tyl má ve všech svých spisech tak čistou, příjemnou řeč, kterou bychom si mohli za vzor bráti.“⁵⁰ Také J. B. Malý, posuzuje obsah a zaměření Tylova Pražského Posla z roku 1846, vyslovuje se s obdivem o jeho jazykových a stylových vlastnostech: „a to vše podáno jest v prostém, ale slušném rouše, řeči srozumitelnou a jasnou, slohem vábným a lahodným. Právem nazvati můžeme Pražského Posla úkazem v literatuře naší.“⁵¹

Tyto úsudky jen potvrzují naše závěry, že Tylův jazyk stojí v samém středu vývoje novodobé spisovné češtiny čtyřicátých let, a že zejména k rozvoji jazyka moderní prózy umělecké a publicistické přispěl Tyl podílem nemalým.

To dobře poznal už Jan Neruda. V článku „Sebrané spisy“ z roku 1859 podává výstižnou charakteristiku Tylova jazyka a slohu, neobyčejně pronikavě postihuje specifické rysy Tylova jazykového vývoje a ukazuje, v čem tkví Tylova zásluha o rozvoj novodobé češtiny vůbec a uměleckého jazyka především: „Dovedl si utvořit řeč ohebnou a moderní, dovedl vypravovat uhlazeně, hbitě a zajímavě . . . Nenapodobňoval mluvu nejnižších vrstev, postavil se vždy o něco výše, stylisoval podle vlastní myšlenky — a stal se všem srozumitelným a všem milým. Řeč jeho byla vzdor mnohým skutečným a mnohým domnělým germanismům, vzdor často mu vytýkaného německého slohu přece dobře českou a mnohem příjemnější, srozumitelnější i rozumnější než mnohých jiných, vězících při vši dobré vůli se svým slohem i názorem hluboko ve středověku, nasycených latinismy doby zlaté, nerozumějících časům novějším (sblížujícím všechny národy a otupujícím každou z b y t e č n o u zvláštnost) a učících se uhlazenosti a ohebnosti slohu konečně přece jen — od Tyla.“⁵²

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

Zkratky časopisů

ČCM	=	Časopis společnosti vlastenecké- ho museum v Čechách	Kv	=	Květy
Čech	=	Čechoslav	Pov	=	Povídatel
ČV	=	Česká Včela	Sedl	=	Sedlské noviny
Hlas	=	Hlasatel český	Vesna	=	almanach na rok 1837, řízený Bol. Jablonským
JN	=	Jindy a Nyní	Vlast	=	Vlastimil

Jiné zkratky:

Čin	=	Jan Činoveský	S	=	Sebrané spisy Josefa Kajetána Tyla, Praha 1844
Fil	=	Václav Filípek	Sab	=	K. Sabina
Chmel	=	J. K. Chmelenský	Sychra	=	M. J. Sychra
Kram	=	V. R. Kraměříus	Tomsa	=	J. B. Tomsa

Zkratky Tylových povídek:

Al	=	Alchimista (1836)	Pom	=	Pomněnky z hrobu nejstaršího Čecha (1847)
Ang	=	Angelina (1835)	PP	=	Poslední pohanka (1933)
Hud	=	Hudební dobrodruzi (1833)	Pra	=	Praha (1837)
Kom	=	Komedianti (1834)	Proch	=	Procházky, po vůkolí pražském konané Janem Vítkem (1835)
LB	=	Láska básnikova (1840)	Roz	=	Pomněnky z Roztěže (1837)
LV	=	Láska vlastenecká (1842)	Sva	=	Svatba na Sioně (1834)
Mo	=	Moje procházka s dvěma-umrlýma (1847)	Z	=	Ženich bez nevěsty (1833)
PI.	=	Po pěti letech (1836)	Zc	=	Ženich na licho (1839)

POZNÁMKY

¹ M. Grepl, *Vývoj mluvnické stavby v jazyce Tylovy prózy* (kandidátská disertace), Brno 1959.

² Na tuto tendenci upozornil Al. Jedlička v článku *K otázce jazykové kultury v třicátých a čtyřicátých letech XIX. století*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1956, str. 466–468.

³ Viz podrobněji na str.

⁴ ČČM 1846, str. 388.

⁵ Srovnej k tomu F. Vodička, *Počátky krásné prózy novočeské*, Praha 1948, zvl. str. 317–318.

⁶ ČČM 1846, str. 388.

⁷ ČČM 1846, str. 388.

⁸ ČČM 1846, str. 388–389.

⁹ Viz k tomu dále na str. 152 n.

¹⁰ ČČM 1847, I, str. 670.

¹¹ ČČM 1847, I, str. 670–617.

¹² Výslovně na to Tyl upozorňuje ve své vzpomínkové črtě *Moje procházka se dvěma — umrlýma*, Květy 1947, str. 297.

¹³ Viz k tomu podrobněji na str. 145 n.

¹⁴ O podstatě a funkci této stylizace viz dále podrobněji na str. 146 n.

¹⁵ Spisy Josefa Kajetána Tyla, vydání J. L. Turnovského, Praha, str. 653.

¹⁶ Viz k tomu F. Vodička, op. cit., str. 317–318.

¹⁷ Viz k tomu podrobněji na str. 151 n.

¹⁸ Viz M. Grepl, op. cit., str.

¹⁹ O jejich vymýcení se přičinila hlavně jazyková teorie ve druhé polovině minulého století, opírající se už o rozvinuté české školství.

²⁰ Česká mluvnice, Praha 1850, str. 106.

²¹ Podrobně upozornil na tyto vlastnosti Tylova publicistického slohu v Pražském poslu A. Sticha, *Příspěvek ke studiu jazyka české žurnalistiky v polovině 19. století*, SaS XX, 1959, č. 1. str. 19–32.

²² *O umění*, Praha 1950, str. 45.

²³ ČČM 1846, str. 379–398 a ČČM 1847, str. 666–675.

²⁴ ČČM 1847, str. 670.

²⁵ Tamtéž, str. 669.

²⁶ Srovnej citáty uvedené na str. 143.

²⁷ ČČM 1847, I, str. 671.

²⁸ ČČM 1846, str. 389.

²⁹ Spisy Josefa Kajetána Tyla XV, vydání J. L. Turnovského, Praha, str. 143.

³⁰ J. E. Vocalel, *Úvahy*, ČČM 1847, I, str. 97–98.

³¹ Tamže, str. 98. — Jsou to většinou tytéž „chyby“, které obecně vytýká J. Jungmann novým spisovatelům v „Napominateli“ (ČČM 1843). V závorkách jsou vedeny tvary a podoby žádoucí.

³² Na to výstižně upozornil Al. Jedlička v článku *K otázce jazykové kultury v třicátých a čtyřicátých letech XIX. století*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1956, str. 466–467. Ukázal tu zároveň, že zhruba ve stejné míře projevuje se tendence k „zespisovnění“ také v jazyce Tylových dramát.

³³ ČČM 1831, str. 448.

- ³⁴ Srovnej citát na str. 150.
- ³⁵ *Korrespondence a zápisky F. L. Čelakovského*, vydal F. Bílý, Praha 1915, díl III, str. 361—362.
- ³⁶ V. V. S t i c h v článku *Příspěvek ke studiu jazyka české žurnalistiky v polovině 19. století*, SaS XX, 1959, str. 29, soudí, že Čelakovský, vytykáje Tylovi vliv němčiny, měl na mysli především slovosled, tj. častou koncovou pozici určitého slovesa ve větách vedlejších. To však nelze tvrdit zcela bezpečně, neboť toto slovosledné schéma je i ve čtyřicátých letech ještě zcela obvyklé.
- ³⁷ *Sebrané spisy J. K. Tyla I*, Praha 1844, str. 38.
- ³⁸ Viz např. J. J u n g m a n n, *Napominatel*, ČČM 1843, str. 411—412, a J. S. T o m í č e k, *Česká mluvnice*, Praha 1850, str. 242.
- ³⁹ Srovnej k tomu zvláště staf Fr. T r á v n í č k a, *O jazykové správnosti*, sb. Čtení o jazyce a poesii, Praha 1942, str. 105—228.
- ⁴⁰ J. J u n g m a n n, *Napominatel*, ČČM 1843, str. 414.
- ⁴¹ Viz J. S. T o m í č e k, *Česká mluvnice*, Praha 1950, str. 239.
- ⁴² Spisy Josefa Kajetána Tyla XV, vydání J. L. Turnovského, Praha, str. 143.
- ⁴³ Viz Miloslav H ý s e k, *J. K. Tyl*, Praha 1926, str. 108.
- ⁴⁴ Viz J. J u n g m a n n, *Napominatel*, ČČM 1843, str. 414.
- ⁴⁵ Tamtéž, str. 412.
- ⁴⁶ Tamtéž, str. 414.
- ⁴⁷ *Sabina o literatuře*, Praha 1953, str. 35.
- ⁴⁸ Citováno podle J. L. T u r n o v s k é h o, *Život a doba Josefa Kajetána Tyla*, spisy XV str. 141 a 143.
- ⁴⁹ *O literatuře*, Praha 1953, str. 27.
- ⁵⁰ *O literatuře*, Praha 1955, str. 44.
- ⁵¹ J. B. M a l ý, *Stručný přehled literatury české posledních dvou let*, ČČM 1846, str. 641.
- ⁵² *O umění*, Praha 1950, str. 45—46.

IM ANWENDUNG DER SPRACHE IN DER KUNSTPROSA DER DREISSIGER- UND VIERZIGERJÄHRE DES XIX. JAHRHUNDERTS

Im Artikel bestrebt sich der Verfasser aufzuklären, inwieweit die damalige objektive sprachliche Situation die stilistische Seite des sprachlichen Aufbaues des künstlerischen Textes bedingte. Er weist darauf hin, dass noch an der Wende der Zwanziger- und Dreissigerjahre die Auswahlmöglichkeiten des Stils gänzlich unzureichend waren. Der Schriftsteller hatte in der damaligen Zeit tatsächlich nur das schriftsprachliche System der Bücher zur Verfügung. Die Schriftsprache der Konversation existierte damals noch nicht und die Ausdrucksmittel der Volkssprache und der germanisierten städtischen Gemeinsprache konnte er nicht gebrauchen; es behinderten ihn dabei einerseits die zeitgemässen Bestrebungen um einen „hohen“ künstlerischen Stil, andererseits hauptsächlich die zielbewusste sprachlicherziehende Sendung der Literatur. Bei dem Aufbau des künstlerischen Textes war es deshalb beispielsweise objektiv unmöglich die Gestalten und das Milieu sprachlich zu charakterisieren oder natürlich klingende Zwiegespräche zu bilden u. ä.

In Folge des sich vertiefenden Prozesses der stilistischen Differentiation des schriftsprachlichen Systems, haben sich die objektiven sprachlichen Bedingungen für die Realisierung der künstlerischstilistischen Absichten im Laufe der Dreissiger- und Vierzigerjahre grundsätzlich verändert.

Der Verfasser verfolgt sowie die Ursachen dieses Prozesses als auch seine Folgen für den Aufbau der künstlerischen Texte. Im Zusammenhang damit befasst er sich auch eingehend mit der wachsenden Spannung zwischen den Schriftstellern und der damaligen Sprachtheorie in der Frage der Auswahl und Wertung der sprachlichen Fakta im künstlerischen Ausdruck. Alle seine Thesen illustriert der Verfasser an einem reichen Material aus der künstlerischen Prosa von J. K. Tyl.

Übersetzt von E. Uhrová

**К ВОПРОСУ О ЯЗЫКЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ
30-Х И 40-Х ГОДОВ 19 ВЕКА**

В статье автор пытается показать до какой степени тогдашнее объективное положение языка обуславливало стилистическую сторону языка художественного текста. Он приходит к выводам, что только процесс глубокой стилистической дифференциации в системе литературного языка на протяжении 30-х и 40-х годов прошлого века создал основные предпосылки для реализации художественностилистических замыслов в языковом плане. Автор, с одной стороны, исследует причины этого процесса, а, с другой — его результаты, повлиявшие на язык художественной прозы. Все свои выводы доказывает и строит на богатом материале, взятом из художественной прозы И. К. Тыла.

Перевела В. Влашинова